

İLGİ ZAMİRİ VE İYELİK ZAMİRİ TERİMLERİ ÜZERİNE

Sur Les termes des Pronom Relatif et Pronom Possessif

Yrd. Doç. Dr. Münir Erten

D.Ü. Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

merten@dicle.edu.tr

Özet

Türkçede ilgi zamiri yoktur. Belirsizlik veya aitlik zamirlerine yanlış olarak ilgi zamiri denmiştir. Bir başka deyişle Fransızcadaki “Pronom relatif” in yanlış algılanması sonucu ortaya çıkmış bir adlandırmadır. “-ki” eki eklendiği ismi sıfat veya zamir olarak kullanır. Zamir olarak kullanılan örnekleri de belirsizlik veya aitlik zamiridir.

Aynı durum iyelik ekleri için de geçerlidir. Bir eke kelime türü denemez. İyelik ekleri eklendiği ismin hangi kişiye ait olduğunu bildirirler. Bunlara de iyelik zamiri dememek gerekir.

Anahtar Kelimeler:Ek, kelime, iyelik eki, belirsizlik zamiri.

Résumé

Le pronom relatif n'existe pas en Turc. Au lieu de dire pronom indéfini ou bien pronom possessif c'est accidentellement qu'on l'a nommé pronom relatif. On peut autrement dire que ça c'est une définition qui s'est déclarée à la suite de mal comprendre le nom relatif dans le Français. Le suffixe “-ki” fait disposer, en qualité de pronom et d'adjectif, le substantif auquel il se joint. Et ses exemplaires qu'on emploie comme pronom sont des pronoms indéfinis ou des pronoms possessifs.

Cette situation pareille est valable pour les suffixes de la possession aussi. On ne peut jamais dire qu'un suffixe est une espèce de mot. Les suffixes de la possession déterminent le substantif auquel on se joint pour trouver la personne à laquelle il appartient. Il ne faut pas les nommer pronoms possessifs.

Mots-clé: Suffixe, mot, pronom, pronom indéfini, le suffixe de possessif.

Dilbilgisi kitaplarında yanlış kullanılan terimlerden biri de *ek halinde zamirler* terimidir; bu başlık altında *ilgi zamiri* ve *iyelik zamiri* terimlerine yer verilmektedir. Adı geçen terimlerle ilgili olarak dilbilgisi kitaplarında, ders kitaplarının birçoğunda ve öğrencileri üniversiteye hazırlayan dersane kaynaklarında yazılanlar pek birbirini tutmaz. Ayrıca, özellikle dersane kaynaklarında ilgili konuların anlatımlarında ve bunlar için kullanılan terimlerde yanlışlıklar bulunmaktadır. ÖSS sorularını hazırlayanlar mı bakanlığın kitaplarına uyuyorlar, yoksa bakanlığın ders kitaplarını hazırlayanlar “*Sorular böyle soruluyor, biz de konuları buna uygun hazırlayalım*” mı diyorlar; bilemiyorum.

Türk Dili ve Edebiyatı veya Türkçe Öğretmenliği Bölümü öğrencileri, yanlış terimler öğrenerek üniversiteye geldiklerinden, yanlışları düzeltmek, eksik bilgileri tamamlamak bizi yormakta, onlara yeni bilgiler öğretmemizi en azından geciktirmektedir. Mezun ettiğimiz öğrenciler ise öğrendikleri doğru bilgileri, ilköğretim okullarının ders

kitaplarındaki bilgilerle, sınavlarda sorulan sorularla çeliştikleri için anlatamadıklarını; ders kitaplarında bulunan ve ÖSS’de sorulan yanlış ve eksik bilgileri anlatmayı, öğrencileri mağdur etmemek için sürdürmek zorunda kaldıklarını söylüyorlar.

Her şeye rağmen yanlışlıkları düzeltmek, eksiklikleri tamamlamak bir görevdir diye düşünüyoruz. İşte bu makalede dilbilgisi öğretiminde öncelikli olarak düzeltmek veya tamamlamak üzere tespit ettiğimiz konulardan birini, *ek halindeki zamirleri* ele alacağız. Bununla ilgili olarak *ilgi zamiri* ve *iyelik zamiri* şeklinde iki yanlış terim kullanılmaktadır.

1. İlgi Zamiri ve Benzeri Terimler

Türkçede “*ilgi zamiri*” veya “*ilgi adlı*” diye adlandırılacak bir *zamir* yoktur. Başka bir deyişle, bu adla anılan *zamir*, ya *belirsizlik zamiri* (Ergin 1962: 265; Özçelik-Erten 2005: 126) ya da *aitlik zamiridir*. (Korkmaz 2003:430).

İsimlerden *sıfat* ve *zamir* olarak kullanılan kelimeler yapmaya yarayan *+ki* eki için *ilgi zamiri* adlandırması doğru değildir. Çünkü *ek*, bir *kelime türü* değildir; yani, *eke zamir* denemez; ancak ekin eklendiği kelime *zamir* olarak kullanılabilir. Kaldı ki *+ki* eki iki farklı kelime türü yapar:

a. İsim + bulunma durumu eki (*+DA*) kuruluşu üzerine gelerek *sıfat* yapar: **sabahki** olaylar, **duvardaki** leke...

b. İsim + ilgi durumu eki (*+(n)In*) + (*+DA*) bulunma durumu eki kuruluşu üzerine gelerek *zamir* olarak kullanılan isimler yapar, bunlara *belirsizlik zamiri* (Özçelik-Erten 2005: 129) veya *aitlik zamiri* (Korkmaz 2003: 430) denir.

“**Akşamki** çok güzeldi”, “**tepedeki** bizimdir”, “**önceki** daha etkiliydi” örneklerinde **akşamki**, **tepedeki** ve **önceki** kelimelerinin neyin veya kimin yerini tuttukları belli değildir; bu yüzden bunlar *belirsizlik zamiridir*.

“Kitabımı kaybettim; **Seninkini** alabilir miyim?”, “Kızını gelin etmişsin, Allah mesut etsin; **benimkini** de nişanladık.” örneklerinde birinci cümlede geçen “kitabım”

yerine kullanılan **seninkinden** kasıt “senin kitabın” ve ikinci cümlede geçen “kızın” yerine kullanılan **benimkinden** kasıt “benim kızım”dır. Arka arkaya kullanılan iki cümlede ikinci cümledeki *ki*’li zamirin neyin veya kimin yerini tuttuğu belli ise bu zamirlere de *aitlik zamiri* demek daha doğrudur.

Bazı dersane kaynaklarında sözünü ettiğimiz ek, sanki iki ayrı *ek* imiş gibi bu *ek* ile ilgili olarak uyarı bile yapılır: “*Zamir olan -ki ile sıfat yapan -ki karıştırılmamalıdır. Sıfat yapan -ki eklendiği adı kendisinden sonra gelen adın sıfatı yapar.*” (Üniversiteye Hazırlık 2004: 179). *Ek* ile ilgili olarak yapılan bu açıklama yanlıştır. Yukarıda belirtildiği gibi *+ki* eki, isimlerden sıfat veya zamir olarak kullanılan isimler yapar. Zamir olarak kullanılan örneğinde *zamir*, yalnızca *+ki* eki değil bu ekin eklendiği kelimenin bütünüdür.

Bu adlandırma İngilizcedeki “*relative pronoun*” veya Fransızcadaki “*pronom relatif*”ten mülhem olmalıdır . Çünkü bu, Türkçeye *ilgi zamiri* olarak çevrilmiştir ve bu zamirler, ait oldukları dillerde aslında *bağlama zamirleridir*; bir cümlecığı temel cümleye bağlayarak bir tür birleşik cümle yapmaya yararlar.

Bizde ilk dilbilgisi kitapları yazılırken batılıların gramer kitaplarındaki terimler, konu sınırlama ve adlandırmaları vs. bir bakıma Türkçeye çevrilerek veya uyarlanarak yapıldığı için bugün, düzeltilmesi zor ve yanlış terim kullanımlarıyla karşı karşıya olduğumuz kanısındayım. Aslında Türkçenin de tarihsel dönemde kullanılan, ancak Türkiye Türkçesinde şu anda kullanılmayan bir *bağlama zamiri* vardır: *kim* (Ergin 1962: 265):

“Fuzûlî rind- i şeydâdur hemîşe halka rüsvâdur

Sorun **kim** bu ne sevdâdur bu sevdâdan usanmaz mı” (Onan 1991: 84).

Bu *zamir*, yerini, görev benzerliği dolayısıyla, dilimize Farsçadan geçen *ki bağlama edatına* bırakmıştır. Fransızcada kullanılan bağlama ilgi zamirleri (*pronom relatif qui, que, où, dont...* diye sıralanır. Bu zamirlerin ilki *ki* diye okunur. Acaba *+ki* ekine *zamir* diyenler, bu konu için Fransızcadaki bu zamire bakarak *ilgi zamiri* terimini kullanmış olabilirler mi?

Batılıların bu *zamir*lerle kurduğu birleşik cümleleri biz, Türkçede fiilimsi grupları ile oluşturuyoruz. Örneğin, İngilizce cümle kuruluşuna göre “*I saw the man who had an accident.*” = “Ben gördüm adamı ki (adam) kaza yaptı.” gibi bir cümleyi biz, “Kaza yapan adamı gördüm.” şeklinde ifade ediyoruz.

+*ki* ekinin başka görevi yokmuş gibi, “*Bunlara zamirlik ekler (suffixes pronominaux) de denilebilir.*” (1941: 94) diyen Deny’den günümüze kadar uzanan süreçte şu tanımların yapıldığını görüyoruz:

“*İsimlerin sonunda takı halinde bulunan zamirlerden biri de ilgi zamiridir.*” (Onan 1943: 109).

“*İlgi zamiri, bir belirtili isim takımından, kaldırılmış olan belirtilenle ilgisini göstermek üzere belirtene ulanan -ki ekine denir.*” (Ediskun 1963: 168).

“*Adların yerini tutan bu ki’ler adil sayılır.*” (Gencan 1979: 268).

“*Belirtili ad tamlamalarında tamlananın yerini tutmak üzere tamlayana eklenen -ki ekine ilgi zamiri denir.*” (Türk Dili ve Edebiyatı 2004: 49).

“*Adların yerini tutan +ki ekine ilgi adlı denir, ilgi adları genellikle ad tamlamalarında tamlayanın yerini tutar.*” (Hengirmen 1998: 155).

İlgi Zamiri terimini kullanmamakla birlikte “*Adıl*” konusunda şöyle düşünenler de vardır: “*İlgi eki -ki kimi zaman adlarla kullanıldığında tamlamadaki tamlananın yerini tutar: benim kitabım yerine benimki sözcüğü kullanılabilir... Bu ekle türemiş adlar ve adillar belirtme sıfatı gibi kullanılır: bendeki kitap, sokaktaki ağaç.*” (Aksan 1983: 118, 119).

Bu durumda, ilköğretim sekizinci sınıfta okuyan bir öğrenci, Türkçe kitabında, *ek* ve *zamir (adıl)* çelişmesini görünce ne düşünür acaba? Bu kitaplardan birinin yazarı konuyu şu şekilde açıklar: “*İlgi adlı olan bu +ki’ler de ek olduğu için sözcüğe bitişik yazılır.*” (Koyuncu 2004b: 151). Bu açıklamaya göre +*ki* hem *ek*, hem de *zamir*dir.

Buna karşılık Bilgin, ilgi adlı terimini, “*Ad ve adıllara tamlayan ekinden sonra eklenerek tamlayana ilişkin olanı belirten ilgi eki +ki’ye ilgi adlı denir.*” şeklinde tanımlayarak yalnızca +(n)In ilgi durumu ekinden sonra getirilen şekli kasteder (2006: 259).

Şimdi de konu ile ilgili kullanılmış olan terimleri bir tablo üzerinde görelim:

Araştırmacı / kaynak	İlgi adlı	İlgi zamiri	Zamirlik ekler	İlgi eki (ilgi adlı)
Deny			+	
Onan		+		
Ediskun		+		
Gencan	+			
Hengirmen	+			
T. Dili ve Ed.		+		
Aksan				+
Koyuncu		+		
Bilgin	+			

+*ki* ekli kelimelerin zamir olarak kullanılan örneklerine bakarak buna *ilgi zamiri* dersek, birileri de kalkar *sıfat* olarak kullanılan türü için *ilgi sıfatı* der. Bu durumda hiç sorgulamadan *ilgi sıfatı* terimini de kullanacak mıyız? Milli Eğitim Bakanlığı, ilk ve ortaöğretim okullarında okutulmak üzere Türkçe ders kitabı seçerken, tavsiye ederken veya gönderirken bunlara dikkat etmelidir.

2. İyelik Zamiri Terimi

İyelik ekleri için *zamir* terimini kullanma yanlışlığını da belirtmeden geçemeyeceğim. 2004-2005 öğretim yılı için okullara gönderilen kitaplarda da aynı şeyleri görüyoruz. “*İsimlerin sonuna eklenerek onların neye, kime veya kaçınıcı kişiye ait olduğunu gösteren eklere iyelik zamiri denir.*” (Koyuncu 2004a: 82) şeklinde tanımlanan ve üstelik “*eklenerek, eklere*” gibi ifadelerin de yer aldığı tanımda *ek* yerine *zamir* denmesini anlamak mümkün değildir.

İyelik ekleri, bazı kaynaklarda, *Zamir Vazifesi Gören Takılar, Ek Halindeki Zamirler*, *iyelik zamir(ler)i* adı altında verilir:

İyelik Zamirleri terimini tercih eden Banguoğlu, kitabının 325. sayfasında iyelik eklerini “III Adlarda Belirtme” konusunda, *iyelik ekleri* terimini kullanıp, zamirler konusuna da *iyelik zamirleri* şeklinde alarak çelişkiye düşer (1990: 361);

İyelik Zamirleri (Onan 1943: 109);

İyelik Zamirleri terimini kullananlardan biri de Ediskun’dur. *iyelik zamirlerini* tanımlarken *ek* terimini kullanır, “*iyelik ekleri şunlardır*” diyerek *ek/zamir* çelişmesine düşer ve altı şahıs halinde bu ekleri verir (1963: 167);

İyelik Zamirleri (Türk Dili ve Edebiyatı 2004: 49);

İyelik adlı, “*Benim odam temiz – Odam temiz. İkinci cümlede benim sözcüğü söylenmediği için +ım eki bu sözcüğün görevini üstlenerek iyelik adlı olmuştur*” (Hengirmen 1998: 156) ;

İyelik adlı başlığını kullansa da Gencan, bunların aslında ek olduğunu şu cümlelerle anlatır: “Her adıl bir sözcüktür. Bu parçaların takı oldukları apaçıktır. Onun için bunlara *iyelik takısı* demek daha yerinde olur.” (1979: 269).

Yalnız bu kitaplarda değil, dershanelerin hazırladığı kitaplarda da (*Ekol Dershaneleri* 2004: 102; *Liselere Hazırlık Seti Tarihsiz: 94*) aynı durum görülür. Bir dershanenin kitabında ise iyelik ekleri için şu ifade kullanılır: “*İyelik zamirleri, varlıkların neye, kime ait olduklarını ya da neyle, kimle ilgili olduklarını bildirirler. Genelde bu zamirleri iyelik ekleri diye biliriz.*” (Ekol 2004: 102). Bu tanıma göre iyelik ekleri zamirmiş, biz onları *iyelik eki* sanıyormuşuz. Böyle bir şey olabilir mi? Bir başka dershane kaynağında başlık *iyelik zamirleri*, tanım ise şöyledir: “*İsim soylu sözcüklerin sonlarına getirilerek sahiplik kavramı kazandıran; o varlıkların kime ait olduğunu bildiren eklerdir.*” Yani tanımlarken ek (ki doğrusu da budur), başlıkla sınırlarken kelime türü (*zamir*) ile adlandırma yapılmaktadır (*Üniversiteye Hazırlık* 2004: 179).

Ek halindeki zamirler (adillar) terimiyle *ek* mi, *kelime türü* mü olduğu belli olmayan terimler yaratıp sonra da bunları ikiye ayırarak *iyelik eklerimize* de isimlerden *sıfat* ve *zamir* olarak kullanılan isimler yapan *+ki ekimize* de haksızlık etmeyelim. Bunu okul ve dersane kitaplarında da düzelterek ÖSS'nin de doğru sorular sormasını sağlayabiliriz. Böylece çocuklarımızın ve Türkçeyi öğrenmeye çalışanların kafasını karıştırmamış, böylece terim karmaşasına yol açmamış oluruz. Ayrıca, bu terimin *ilgi durumu (eki)* terimiyle karışmasını da önlemiş oluruz.¹

Sonuç

Zamir, bir kelime türüdür. *Ek*, kelime olamaz. Dolayısıyla “*Ek Halindeki Zamirler*” adlandırması terim olarak doğru değildir. Çünkü, *iyelik eki* Türkçemizde, sonuna eklendiği ismin hangi kişiye ait olduğunu belirtmeye yarayan bir *isim çekim ekidir*. *+ki eki* ise, isimlerden *sıfat* ve *zamir* olarak kullanılan isimler yapan bir yapım ekidir; aitlik fonksiyonu dolayısıyla da aynı zamanda bir *isim çekim ekidir*.

Kaynakça

- Aksan, Doğan ve diğerleri (1983), *Sözcük Türleri*, Türk Dil Kurumu yayınları: 421, Ankara.
- Banguoğlu, Tahsin (1990), *Türkçenin Grameri*, TDK yayınları: 528, Ankara.
- Bilgin, Muhittin (2006), *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, Anı Yayınevi Ankara.
- Deny, Jean (1941), *Türk Dili Grameri (Osmanlı Lehçesi)*, tercüme eden: Ali Ulvi Elöve), İstanbul Maarif Matbaası.
- Ediskun, Haydar (1963), *Yeni Türk Dilbilgisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Ekol Dershaneleri (2004), *Lise 1'ler İçin Türkçe-Matematik*, Nesil Matbaacılık, İstanbul.
- Ergin, Muharrem (1962), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları no. 785'ten Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul.
- Gencan, Tahir Nejat (1979), *Dilbilgisi*, Gözden geçirilmiş 4. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları: 418, Ankara.

¹ Eklerin *zamir* sayılmamaları gerektiği bilimsel olarak da tartışılmış ve *ek halinde zamir* ve *ilgi zamiri* kavramlarının doğru olmadığı Türk Dil Kurumu'nda yapılan *bir toplantıda* vurgulanmıştır Naskali-Gürsoy, Emine (1995), “Ek Halinde Zamir Olabilir mi?”, *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22 Ekim 1993)*, Türk Dil Kurumu yayınları: 600, Ankara, s. 52-60.

- Hengirmen, Mehmet (1998), *Türkçe Dilbilgisi*, Engin Yayınevi, Ankara.
- Korkmaz, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Türk Dil Kurumu yayınları: 827, Ankara.
- Koyuncu, Melâhat, Mustafa (2004a), *İlköğretim Türkçe 7 Ders Kitabı*, Tutibay Yayınları, Ankara.
- Koyuncu, Melâhat, Mustafa (2004b), *İlköğretim Türkçe 8 Ders Kitabı*, Tutibay yayınları, Ankara.
- Liselere Hazırlık Seti (tarihsiz), *Türkçe*, Güvender Yayınları.
- Onan, Necmettin Halil (1943), *Dilbilgisi I*, Maarif Matbaası, İstanbul.
- Onan, Necmettin Halil (1991), *İzahlı Divan Şiiri Antolojisi*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları Öğretmen kitapları dizisi: 167, İstanbul.
- Özçelik, Sadettin, Münir Erten (2005), *Türkiye Türkçesi Dilbilgisi*, Diyarbakır.
- Türk Dili ve Edebiyatı (2004), Türk Dili- Lise 2, MEB Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Üniversiteye Hazırlık (2004), *Türkçe Konu Anlatımlı*, Fdd yayınları, Ankara.

Kısaltmalar, işaretler

MEB: Millî Eğitim Bakanlığı

ÖSS: Öğrenci Seçme Sınavı

+ ekin isme geldiğini gösterir.